

گرایش‌ها و رویکردهای نظری معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره پهلوی اول و دوم

امیر حق‌جو^۱

حسین سلطان‌زاده^۲

فرهاد تهرانی^۳

سیمون آیوازیان^۴

چکیده

معماری، همواره در هر دوره و در هر منطقه جغرافیایی، ویژگی‌های خاص خود را به مثابه یک پدیده فرهنگی و اجتماعی بازتاب می‌دهد. معماری هرگز از عوامل تاریخی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگ و رسوم جامعه در عصرهای مختلف جدا نبوده است و تحولات بروز یافته در جامعه بر معماری، نیز تاثیر بسزائی داشته است. معماری دوره پهلوی اول و دوم، هم‌زمان با تحولات عظیم در عرصه معماری غرب همراه بوده و متاثر از اندیشه‌ها و گرایش‌های نظری معماری کشورهای غربی و هم‌جوار خود بوده است. شناخت این گرایش‌ها و رویکردهای معماری، کمک شایانی به شناخت کامل معماری این دوران کرده و در تبیین جایگاه عناصر تاثیرگذار بر معماری دوره معاصر ایران نقش حائز اهمیتی ایفا خواهد نمود. معماری این دوره اغلب تقلید و اقتباس از معماری غربی دیده می‌شود و بناها در درجه اول دارای تزیینات مشابه بناهای غربی و در مراحل بعد به طور کلی شبیه به بناهایی به سبک غربی ساخته شده‌اند. سوال اصلی تحقیق به این صورت می‌تواند مطرح شود که گرایش‌ها و رویکردهای نظری معماری در طراحی بناهای دولتی و حکومتی دوره پهلوی اول و دوم، چه می‌تواند باشد. برای پاسخ به این سوال بایستی از روش تحقیق تاریخی-تحلیلی و توصیفی-تحلیلی استفاده شود تا بتوان به نتیجه مورد نظر که به نظر می‌رسد تاثیرات معماری این دوره از معماری غرب و کشورهای هم‌جوار می‌باشد، دست پیدا کرد.

اهداف مقاله:

- ۱- شناخت عوامل تاثیرگذار بر گرایش‌ها و رویکردهای معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره اول و دوم
- ۲- شناسایی سبک‌ها و تزیینات و رویکردهای معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره اول و دوم

سوالات مقاله:

- ۱- عوامل تاثیرگذار بر گرایش‌ها و رویکردهای معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره اول و دوم کدامند؟
- ۲- سبک‌ها و تزیینات و رویکردهای معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره اول و دوم دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟

واژه‌های کلیدی: معماری معاصر ایران، بناهای دولتی و حکومتی، دوره پهلوی اول و دوم، معماری غرب.

* مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان « نقش جریان‌های اجتماعی و نظری تاثیرگذار بر شکل‌گیری معماری دوره پهلوی اول و دوم (محدوده جغرافیایی شمال‌غرب کشور) » است، که در دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین، تحت راهنمایی دکتر حسین سلطان‌زاده و دکتر فرهاد تهرانی و مشاوره دکتر سیمون آیوازیان در حال انجام است.

- ۱- دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران.
- ۲- دانشیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، نویسنده مسئول.
- ۳- دانشیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
- ۴- استاد گروه معماری، دانشکده معماری، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

عنوان مقاله: گرایش‌ها و رویکردهای نظری معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره پهلوی اول و دوم

مقدمه

معماری ایران در طول دوران‌های مختلف همواره دارای یک روند مشخص و استمراری بوده است، که در اغلب اوقات با دوره قبل و بعد از خود رابطه‌ای منطقی داشته است. دگرگونی و تحول در ابتدادر هنرهایی چون نقاشی و تزیینات در دوره صفوی به وجود آمد اما از آنجایی که این تغییرات هنوز چندان در معماری تأثیر گذار نبوده‌اند، آغاز دوره گذار در معماری ایران را باید در دوره قاجار دانست. در این دوره ضعف شدیدی در معماری ایران پدید آمد و اقتباس تقلید و نهایتاً التقاط‌گرایی در معماری ایران آغاز شد. در معماری این دوره اغلب تقلید و اقتباس از معماری اروپایی دیده می‌شود و بناها در درجه اول دارای تزیینات مشابه بناهای غربی و در مراحل بعد به طور کلی شبیه به بناهایی به سبک غربی ساخته شده‌اند. این دوره را به نوعی می‌توان مشابه با دوران التقاط‌گرایی (اکلکتیزم) قبل از آغاز جنبش مدرن در اروپا دانست.

اما تحولات اساسی در معماری ایران از ابتدای قرن چهاردهم خورشیدی و با به قدرت رسیدن حکومت پهلوی شروع شد. این حکومت موجب شکل‌گیری و تشدید نیروی گردید که با شعار پیشرفت و تجدد در تقابل و کشمکش با نیروهای سنتی بود و در جهت از میان بردن برخی نهادها روابط و ارزش‌های سنتی قرار داشت. این موج تجددگرایی همراه با غرب‌گرایی افراطی و دگرگونی معیارها و ارزش‌های اجتماعی و هنری در کل جامعه و نهایتاً در معماری موثر بود. دگرگونی زمینه‌ها و نیازها در معماری ایران در دوره‌ای که دوره گذار نامیده می‌شود و همین‌طور عدم انطباق و سازگاری معماری سنتی و بومی با این دگرگونی‌ها نقطه شروع گسست در معماری ایران گردید. تقلید از معماری اروپایی و روسی در دوران رضاشاه نیز ادامه یافت و بناهای متعددی با طرح‌های کاملاً غیر ایرانی طراحی و ساخته شدند. ساختمان تلگراف‌خانه و عمارت بلدیه در میدان توپخانه و عمارت پیرامون میدان حسن‌آباد از نمونه‌های چنین اقتباس‌هایی هستند. به عبارت دیگر نه تنها فضاهای معماری، بلکه بسیاری از انواع فضاهای شهری نیز از این تحول و دگرگونی تأثیر پذیرفتند (سلطان-زاده، ۱۳۸۵؛ ۲۵-۲۱).

در این دوره گرایش خاصی در معماری ایرانی پدید آمد که آن را غالباً سبک ملی یا نوعی باستان‌گرایی دانسته‌اند. این گرایش به سبب شکل‌گرفتن نوعی ناسیونالیسم در ایران که از احساسات ملی‌گرایانه پدید آمده در منطقه نیز تأثیر پذیرفته، شکل گرفت و بازتاب آن در معماری به صورت سبکی بروز کرد که در آن از عناصر معماری باستانی ایران استفاده می‌شد. ساختمان شهربانی کل کشور که در آن از ترکیب حجمی، سرستون‌ها و کنگره‌های تخت‌جمشید استفاده شده و نیز ساختمان بانک ملی در خیابان فردوسی از نمونه‌های این نوع بناها به‌شمار می‌آیند. ایوان مدائن نیز از عمارت‌هایی بود که در مواردی مورد اقتباس قرار می‌گرفت. ایوان و طاق عظیم آن در موزه ایران باستان مورد تقلید قرار گرفت و آندره گدار این موزه را با نوعی توجه به معماری باستانی طراحی کرد.

روش تحقیق

نوع تحقیق به صورت نظری، بنیادی خواهد بود و در روند پژوهش در مرحله نخست شناخت و بررسی رویکردها و گرایش‌های نظری معماری بناهای دولتی و حکومتی در دوره پهلوی اول و دوم انجام خواهد شد که روش تحقیق در این مرحله تاریخی-تفسیری و توصیفی-تحلیلی خواهد بود. در مرحله بعد بررسی نمونه‌های معماری پهلوی اول و دوم انجام خواهد پذیرفت که روش تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی خواهد بود و گردآوری اطلاعات به صورت میدانی و کتابخانه‌ای انجام خواهد گرفت. در مرحله پایانی تدوین پژوهش، با استفاده از روش تحلیلی-تطبیقی به بررسی و تحلیل یافته‌ها و شناسایی رویکردها و گرایش‌های نظری موفق و تطبیق آن با بناهای بررسی شده، اقدام خواهد شد.

اهداف پژوهش

بررسی ویژگی‌ها و عناصر معماری بناهای دولتی و حکومتی در دوره پهلوی اول و دوم.

بررسی نقش و تأثیر مفاهیم و جریان‌های نظری و معماری در تحول ساختار ظاهری یا کالبدی بناهای دولتی و حکومتی در دوره پهلوی اول و دوم.

پرسش‌های پژوهش

روند تحول عناصر و اندام‌های اصلی بناها دولتی و حکومتی در دوره پهلوی اول و دوم به چه صورتی بوده است؟ در سیر تکامل و تغییر کالبدی بناهای دولتی و حکومتی در دوره پهلوی اول و دوم نقش جریان‌های فکری، نظری و معماری سایر کشورها چه بوده است؟

پیشینه تحقیق

در زمینه معماری دوره معاصر در ایران چند کتاب مهم منتشر شده است که عبارتند از:

- کیانی، مصطفی، (۱۳۸۳)، معماری دوره پهلوی اول: دگرگونی اندیشه‌ها، پیدایش و شکل‌گیری معماری دوره بیست ساله معاصر ایران ۱۳۲۰-۱۳۹۹ شمسی، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، تهران.

این کتاب در ده فصل و به طور مشخص دوره بیست ساله تاریخ و تحولات معماری و شهرسازی معاصر ایران (۱۳۲۰-۱۳۹۹ شمسی) را مورد کنکاش قرار داده است. موارد مطالعاتی آن به‌طور مشخص بر روی شهر تهران متمرکز شده و تنها در بخشی از بخش‌ها به شهرهای دیگر ایران اشاره شده است. ولی به طور مشخص و عمیق به معماری محدوده شمال غرب ایران پرداخته نشده است.

- بانی مسعود، امیر، (۱۳۸۸)، معماری معاصر ایران (در تکاپوی بین سنت و مدرنیته)، نشر هنری معماری قرن، تهران. این کتاب در هفده فصل تدوین شده است و محور اصلی بحث مطالعه سیر تحول معماری ایران و تاثیرات مهم برگرفته از معماری غرب از دوره قاجار تا بعد از انقلاب اسلامی می‌باشد. در فصل اول تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ایران در دوره قاجار مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل‌های دوم تا چهارم، تاثیرات اندیشه‌ها و معماری غرب بر معماری ایران بیان شده است و فصل‌های پنجم تا هشتم به معماری دوره پهلوی اول اختصاص یافته است و در فصل‌های نهم تا یازدهم تحولات معماری دوره پهلوی دوم بررسی شده است و از فصل دوازدهم تا هفدهم نیز معماری دوره بعد از انقلاب اسلامی مطالعه شده است.

- قبادیان، وحید، (۱۳۹۳)، سبک شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران، نشر علم هنر، تهران.

این کتاب در سه بخش کلی تدوین شده است و هر بخش آن به یکی از دوره‌های تاریخی معماری ایران اختصاص یافته است که عبارتند از عصر قاجاریه، دوره پهلوی اول و دوم و معماری دوره بعد از انقلاب اسلامی. نگارنده کتاب در هر بخش ابتدا به اوضاع و احوال سیاسی، تاریخی، اجتماعی و فرهنگی آن پرداخته و سپس وارد مسائل شهرسازی و معماری شده است. تشریح و تبیین تشابهات و تفاوت‌ها در هر دوره مشخص شده است در کل می‌توان گفت در این کتاب معماری ایران از دوره قاجار تا عصر حاضر از در سه عصر و هفت دوره تقسیم بندی کرده است.

در این خصوص مقالات مهمی نیز منتشر شده است که می‌توان در زیر به آن‌ها اشاره کرد:

- اردلان، نادر، (۱۳۵۰)، ساختمان مفاهیم سنتی معماری و شهرسازی ایران: مطالعات آغازی، وزارت آبادانی و مسکن، تهران.

- اعتصام، ایرج، (۱۳۷۴)، بررسی تطبیقی معماری و شهرسازی معاصر ایران و اروپا، میراث فرهنگی، تهران.

- بانی مسعود، امیر، (۱۳۸۰)، تاملی بر تداوم دوگانگی (اندرونی-بیرونی) فضا در معماری مسکونی مدرن ایران، معماری و فرهنگ ۸، تهران.

- دیبا، داراب، (۱۳۸۵)، بررسی رویکردهای معماری معاصر ایران، معماری و شهرسازی ۸۴، تهران.

- سلطان‌زاده، حسین، (۱۳۸۱)، برخی از عوامل موثر در گسست و شکست در معماری ایران، مجله معماری و فرهنگ، شماره ۱۲، تهران.

- سلطانزاده، حسین، (۱۳۸۵)، بازتاب سنت در معماری ایران، مجله معماری و شهرسازی، شماره ۸۴، تهران.

۱. معماری ایران در دوره گذار و معماری غرب

معماری دوره گذار در ایران شامل معماری دوره زمانی اواخر قاجار و دوره پهلوی اول می شود. ویژگی اساسی معماری در این دوره آغاز دگرگونی و تحول است که در اثر دگرگونی‌های اجتماعی فرهنگی و سیاسی و ... در معماری نیز به عنوان کالبد فرهنگ جامعه بوجود آمده است. این دوره زمانی هم زمان با جنبشها و گرایشهای زیر در معماری غرب بوده است:

۱.۱. معماری مدرن ۱۹۳۳-۱۹۱۹ میلادی

۱.۲. جنبش کانستراکتیویسم: ۱۹۳۲-۱۹۱۷ میلادی

۱.۳. نهضت هنر نو: ۱۸۹۰-۱۹۱۰ میلادی

۱.۴. معماری مدرن اولیه

۱.۵. گرایش‌های التقاطی

۱.۶. گرایش‌های نئوکلاسیک

۱.۷. اکسپرسیونیسم.

از میان گرایش‌های مطرح شده موارد ۳ تا ۷ تاثیر بیشتری بر معماری ایران داشته‌اند. در حالت کلی می‌توان چنین عنوان کرد که معماری معاصر ایران، از سه منبع اصلی متأثر است:

- پشتوانه فرهنگ معماری ایران

- شیوه‌های معماری رنسانسی اروپا

- اندیشه‌ها و مصادق‌های معماری مدرن جهانی (فلامکی، ۱۳۸۳؛ ۲۶-۲۱).

۲. زمینه‌ها و عوامل موثر بر دگرگونی معماری در دوره معاصر

عوامل موثر بر تحول و دگرگونی معماری در دوره معاصر به طور کلی در دسته‌های زیر قابل بررسی است:

- بروز نیازهای جدید و کارکردهای نو در معماری

- زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی

- زمینه‌های تاریخی و سیاسی

- زمینه‌های فنی و تکنولوژیک

- زمینه‌های اقتصادی و اجرایی

- تاثیرات معماران و آموزش معماری.

۳. معماری در دوره پهلوی اول

در دوره پهلوی اول هنرمندان معماری ایرانی و غربی که سازنده بناهای دولتی و آموزشی و صنعتی بودند، برای اولین بار با نوعی انتخاب تاریخی روبرو شدند. آنان باید می‌فهمیدند که از چه دوره و چگونه و به چه مقدار انتخاب کنند. معماران اگر چه متأثر از فضای سیاسی باستان‌گرایی بودند، توانستند با تعدد بناهای ساخته شده فضای معماری باستان‌گرایی را تنوع بخشند. هم‌زمان شدن دهه دوم حکومت پهلوی اول با روی کار آمدن و اقتدار حزب نازی در آلمان و ارتباط نزدیک و بی‌سابقه ایران و آلمان و پی‌آمد آن انجام فعالیت‌های عمرانی و ساختمانی توسط متخصصین آلمانی خود به خود رویه نظامی را در ساخت بناهای این دوره دو چندان نمود. این تاثیرات بر روی نمای ساختمان بود که به گونه‌ای ملموس هیبت و شکل نظامی به خود می‌گرفت. مکتب معماری مدرن به وسیله دانش‌آموختگان ایرانی از فرنگ برگشته که در

سال‌های آخر دوره پهلوی اول به ایران بازگشتند به ارمغان آورده شد. از آن رو که نهضت مدرنیسم در معماری هم‌چون دیگر مکاتب نخست در دانشگاه‌ها مورد توجه و آموزش قرار گرفت. آثار مطرح و به جا مانده از مکتب معماری مدرن را در نخستین سال‌های پیدایش آن در ایران به طور عمده باید در تهران و شهرهای بزرگ مانند تبریز و در ساختمان‌های عمومی و دولتی مشاهده کرد (بانی‌مسعود، ۱۳۸۸؛ ۱۵۲-۱۴۸).

ایران هنگامی که به دوره صنعتی رسید که غرب دوران اوج صنعتی را می‌گذرانید. ایران این مسیر را بعد از جنگ جهانی اول شروع کرد. حقیقت این است که معماری صنعتی ایجاد شده به شیوه صنعتی و شکلی از معماری مدرن است که در بیشتر کشورها و از جمله ایران به شکل نارسای معماری صنعتی گفته می‌شود. از این رو بناهای مورد نظر آن دسته از بناها و عمدتاً کارخانه‌ها هستند که با انقلاب صنعتی نیمه دوم قرن هیجدهم به وجود آمده و توسعه یافتند؛ اما در ایران در دوره رضاشاه تاسیس سلسله‌وار کارخانه‌های بزرگ صنعتی در بافت کهنه و سنتی شهرها و پیش از آن که شهرهای ایران زمینه توسعه صنعتی نظیر اروپا داشته باشند، معماری خاصی ایجاد کردند که باید شروع معماری صنعتی ایران را از این تاریخ دانست. این سال‌ها از نظر تاریخی و اقتصادی یکی از دوره‌های مهم تاریخی ایران است (اعتصام، ۱۳۷۴؛ ۳۲-۲۹).

۱.۳. گرایش‌ها و رویکردهای معماری دوره پهلوی اول

گرایشها متفاوت و بعضاً متضاد در معماری این دوره ناشی از اختلاف در گرایش‌های سیاسی و ایدئولوژیک این عصر از تاریخ ایران است که ریشه در جریانهای عقیدتی و سیاسی اواخر دوره قاجار و اوایل دوران پهلوی دارد. جریان‌های مذکور را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

- **گروه اول، سنت‌گرایان:** که اساس تفکر و بینش دینی آن‌ها هماهنگی دین با سیاست و احیاء و توسعه سنت‌های هزار ساله جامع ایرانی بود. پرچم‌داران این نهضت در آن برهه از زمان شیخ فضل‌الله نوری بود و بعد از ایشان سید حسین مدرس ادامه دهنده راه وی گشت.

- **گروه دوم، غرب‌گرایان:** که اساس ذهنیت آنها به گفته تقی‌زاده بر تقلید از فرق سر تا انگشت پا از غرب در همه شئون اقتصادی اجتماعی، سیاسی بود. هسته اصلی این گروه را تحصیل‌کردگان ایرانی تشکیل می‌دادند که تازه از اروپا به ایران برگشته بودند.

- **گروه سوم، ملی‌گرایان:** که بنیاد فکری آنها بازگشت به عظمت امپراتوری هخامنشی و ساسانی بود. این گروه فرهنگ اسلامی و فرهنگ اروپایی را غیر ایرانی می‌دانستند و به‌عنوان جایگزین آنها، بازگشت به فرهنگ آریایی دو هزار و پانصد ساله با دین و مذهب بود. که این امر ناشی از جریان روشنفکرانه مادی‌گرایی و توسعه و ترویج نظریات سوسیالیسم و مارکسیسم در بین طبقه تحصیل‌اروپا بود. این دو جریان فکری اثبات خود را در تخریب آثار گذشته می‌دید و سعی داشت هر چه را بوی گذشته می‌داد، از بین ببرد (کیانی، ۱۳۸۳؛ ۱۱۱-۱۰۹).

در حالت کلی می‌تون گفت گرایش‌ها و سبک‌های معماری دوره پهلوی اول در جدول شماره ۱ به شرح زیر دسته‌بندی می‌شود:

معماری دوره پهلوی اول	معماری اسلامی و سنت‌گرایی	شیوه اصفهانی و تلفیق آن با عملکرد و یا فن‌آوری جدید
	معماری تلفیقی	تلفیق معماری تاریخی ایران با معماری معاصر غرب
	معماری نئوکلاسیک	شامل سبک نئوکلاسیک و سبک نئوکلاسیک خردگرا

الگوبرداری از معماری دوره هخامنشی و ساسانی با گرایش باستان-گرای	سبک ملی	
بهره‌گیری از سبک‌های معماری مدرن مانند سبک آرت دکو و بین‌الملل	معماری مدرن متعالی	

جدول شماره ۱: گرایش‌ها و سبک‌های معماری دوره پهلوی اول (منبع: نگارنده با الهام از کتاب معماری معاصر ایران)

۲.۲.۳. بناهای دولتی و حکومتی دوره پهلوی اول

با توجه به تغییر حاکمیت و خواست دولت جدید برای مدرنیزاسیون در بخش‌های مختلف مملکت، بناهای بسیاری خصوصاً ساختمان‌های عمومی و حکومتی متعددی در این دوره اجرا شد. نهادهای جدید حکومتی و خدماتی نیاز به بناهای عظیم داشت که در عین حال می‌بایست اقتدار و شکوه دوره جدید را نوید می‌داد. سبک‌های مختلف معماری غرب از این دوره در ایران تاثیر بیشتری دارند. دلیل آن را باید افزایش اعزام دانشجویان به خارج، فعالیت گسترده معماران فرنگی در ایران و همچنین سهولت سفر به غرب و توسعه امکانات ارتباطی مانند نشریات، پست، تلگراف و تلفن دانست. با توجه به طبقه‌بندی گرایش‌های معماری دوره پهلوی اول در بخش قبل، می‌توان بناهایی را از هر دوره به شرح زیر عنوان کرد:

۱.۲.۳. دبیرستان البرز در تهران

دبیرستان البرز واقع در تقاطع خیابان انقلاب و حافظ تهران است. این مدرسه که در ابتدا توسط آمریکایی‌ها تاسیس شد، به نام کالج آمریکایی معروف بود. یکی از اولین ساختمان‌هایی که نیکلای مارکف در ایران طراحی کرد ساختمان مرکزی دبیرستان البرز بود. پلان ساختمان به صورت یک مستطیل کشیده است که دو بال مستطیل شکل در دو انتهای آن اضافه شده. قسمت ورودی در وسط ساختمان است که به صورت یک حجم مکعب مستطیل از بدنه اصلی ساختمان خارج شده است. بر خلاف پلان، کلیه نماهای این ساختمان به تبعیت از سبک معماری اسلامی و سنتی ایران طراحی شده است. قوس‌های ساختمان تقریباً جناغی هستند. مصالح عمده و اصلی ساختمان آجر می‌باشد و از کاشی برای تزئینات در نما استفاده شده است (قبادیان، ۱۳۹۳؛ ۱۴۴-۱۴۲).

۱. دبیرستان البرز، تهران، دوره پهلوی اول، سبک معماری سنت‌گرایانه (منبع: سازمان میراث فرهنگی)

۲.۲.۳. بازسازی مجلس شورای ملی - مجلس مشروطه

کاخ سپهسالار بین سال‌های ۱۲۵۵-۵۸ خورشیدی برای میرزا حسین خان سپهسالار، صدر اعظم ناصرالدین شاه در شرق میدان بهارستان احداث شد. بعد از انقلاب مشروطه در سال ۱۲۸۵ خورشیدی این کاخ به عنوان مجلس شورای ملی مورد استفاده قرار گرفت. در سال ۱۳۰۳ خورشیدی، استاد جعفرخان معمار باشی نمای غربی ساختمان مجلس را با نمای آجری و با قوس‌ها و انحنایهایی که یادآور سبک نئوباروک است، اجرا کرد. اگرچه معماری باروک در اروپا با سنگ اجرا شده است، اما جعفرخان جزئیات نمای سنگ را با استفاده از آجر مهره‌دار با ظرافت و زیبایی خیره‌کننده از کار در آورده است. مجلس در سال ۱۳۱۰ خورشیدی دچار آتش سوزی شد. پس از آتش سوزی، لئون معمار فرانسوی به اتفاق بوریس که مجسمه ساز بود، نمای جنوبی مجلس را بازسازی کردند و یک ردیف ستون، مشابه ستون‌های

نئوکلاسیک بر روی قسمت ورودی نما طراحی و اجرا نمودند. در سال ۱۳۱۴ خورشیدی، کریم طاهرزاده بهزاد نمای شمالی ساختمان را با به کارگیری ستون‌های تخت جمشید طراحی کرد. به این ترتیب ساختمان مجلس شورای ملی، نماد کاملی از یک بنای تلفیقی است. نمای غربی آن به سبک نئوباروک، بدنه نمای جنوبی به شیوه تهرانی و ستون‌های مقابل آن به سبک نئوکلاسیک و بدنه نمای شمالی به شیوه تهرانی ستون‌های مقابل آن به شیوه معماری هخامنشی است.

۳،۲،۳. بنای بلدیه (شهرداری) تبریز

شهرداری تبریز اولین نهاد شهرداری (بلدیه) در تاریخ ایران است که در صدر جنبش مشروطه تأسیس شده و از جمله نتایج مدنی این جنبش به شمار می‌رود. انجمن شهر تبریز نیز در سال ۱۲۸۶ خورشیدی تشکیل شد. در این دوره هنوز در هیچ‌یک از شهرهای ایران بلدیه و انجمن شهری ایجاد نشده بود. کاخ شهرداری تبریز بنایی با مساحت ۹۶۰۰ متر مربع است که ساخت آن از سال ۱۳۱۴ تا ۱۳۱۸ خورشیدی و به دستور رضاشاه پهلوی در محل گورستان متروک و مخروبه‌ی کوی نوبر با نظارت مهندسان آلمانی و در زمان ریاست شهرداری حاج ارفع‌الملک جلیلی انجام شد. کاخ شهرداری تبریز دارای یک برج ساعت چهار صفحه‌ای به ارتفاع ۳۰٫۵ متر است. عدم وجود کاربری‌های اینچنینی تا آن زمان موجب الگوپذیری آن از معماری روسیه و آلمان بود. معماران آلمانی ناظر بر ساخت مجموعه بودند. مجموعه به

بناهای سبک نئوگوتیک در آن زمان اروپا شباهت دارد. در این بنا از عناصر معماری گذشته ایران استفاده در حد بسیار جزئی استفاده شده است اما همان شباهت‌های اندک در غالب معماری غرب به نمایش در آمده است.

۲. ساختمان شهرداری، تبریز، دوره پهلوی اول، سبک نئوگوتیک (عکس: شهرداری تبریز)

۳،۲،۴. بنای ایستگاه راه آهن تهران

یکی از اولین نشانه‌های مدرنیزاسیون در دوره پهلوی اول در ایران، کشیدن خط راه آهن سرتاسری از شمال به جنوب می‌باشد. همزمان با آغاز احداث خطوط راه آهن در سال ۱۳۰۶ خورشیدی، اجرای ساختمان ایستگاه راه آهن تهران در جنوب شهر آغاز گردید. ترکیب حجمی ساختمان به صورت یک بخش میانی مرتفع و به جلو آمده مربوط به ورودی تالار اصلی ساختمان و دو بال در دو سمت شرق و غرب بخش میانی است. ساختمان در نما و پلان (به تبعیت از معماری نئوکلاسیک) دارای تقارن کامل است. تقسیمات بر روی نمای اصلی به صورت عمودی است. نماهای ساختمان فاقد ستون‌ها، سرستون‌ها و تزئینات کلاسیک است.

۳،۲،۵. ساختمان شهرداری ارومیه

این بنا توسط طراحان آلمانی ترسیم و توسط معماری معروف به «ملا اوستا» در حدود سال ۱۳۱۰ خورشیدی بنا نهاده شد. نمای خارجی ساختمان شهرداری، دو نیم برج داشته و پنجره‌های این ساختمان دارای قاب‌بندی است. فرم پلان به صورت عقابی با بال‌های گشوده طراحی شده است. در پیروی از این اصل طراح مجبور به رعایت تقارن نسبت به محور عرضی شده و نیز قسمت‌هایی از پلان بنا با زاویه ۴۵ درجه طراحی نموده است. مصالح عمده به کار رفته در این بنا آجر، چوب و سنگ می‌باشد. این بنا هم در پلان و هم در نما دارای تقارن و تقسیمات سه قسمتی است. در قسمت

۳. ساختمان شهرداری، ارومیه، دوره پهلوی اول، سبک نئوکلاسیک (عکس: نگارنده)

ورودی و در بالای آن یک بالکن به صورت پیش آمده، طراحی شده است. نمای آن به صورت آجری بوده و از قوس‌های نیم دایره و کمانی در نمای آن استفاده شده است. ستونهای نما بصورت شبه دوریک بوده و بام آن به صورت شیبدار و شیروانی ساخته شده است.

۶،۲،۳. ساختمان بانک ملی ایران - شعبه مرکزی

هاینریش آلمانی، بانک ملی شعبه مرکزی تهران را بین سال‌های ۱۳۱۵-۱۳۱۲ خورشیدی در خیابان فردوسی طراحی و اجرا نمود. در این بنا برای نخستین بار معماری باستانی ایران و معماری اروپا را در یکجا عرضه می‌کرد (رجبی، ۱۳۵۵؛ ۴۲). نمای اصلی این ساختمان دارای خصوصیات بارز سبک ملی است. این نما کاملاً متقارن با ستون‌های مرتفع هخامنشی، پله‌های عریض در مقابل ورودی اصلی، کنگره‌های سرتاسری بر لبه بام در دو جانب بدنه ورودی، نقش فروهر و تزئینات و حجاری‌های هخامنشی است. تنها وجه فرنگی این نما، بالکن بالای سر در ورودی آن است. نمای اصلی و روده خیابان آن با سنگ ساخته شده است سینمایی دیگران که از اهمیت و زیبایی چندانی برخوردار نیستند، با آجر اجرا گردید است (قبادیان، ۱۳۹۳؛ ۱۹۲-۱۹۰).

با توجه به بررسی هر یک از بناهای فوق می‌توان در جدول شماره ۲ مشخصات کلی و ویژگی‌های معماری بناهای حکومتی و عمومی دوره پهلوی اول را بیان کرد:

نام و محل بنا	تاریخ ساخت	نام معمار بنا	مشخصات و ویژگی‌های بنا
دبیرستان البرز تهران	۱۳۰۳-۰۴ خورشیدی	نیکلای مارکف	نمادهای معماری اسلامی ایران برای عملکرد بنا، پلان برون‌گرا به سبک نئوکلاسیک، بام شیبدار
ساختمان مجلس شورای ملی تهران	۱۳۰۳-۱۴ خورشیدی	جعفرخان کاشی، لئون، بوریس، کریم طاهرزاده	تلفیق معماری اسلامی با سبک تهرانی، معماری دوره هخامنشی، سبک نئوکلاسیک و نئوباروک
کاخ شهرداری تبریز	۱۳۱۴-۱۸ خورشیدی	مهندسان آلمانی و اوهانجانیان	پلان و نما متقارن، قوس‌های جناغی، نیم‌دایره و کمانی، نرده صراحی، سازه بتنی، بام شیبدار و گنبد، سبک نئوکلاسیک و نئوگوتیک
ساختمان ایستگاه راه- آهن تهران	۱۳۰۶-۱۶ خورشیدی	مجری شرکت کامپاسکس	تقارن، تقسیم سه قسمتی پلان و نما، تقسیمات عمودی در نما، نمای سنگی، عدم استفاده از تزئینات

تقارن و تقسیمات سه قسمتی در پلان و نما، بالکن بالای ورودی، نمای آجری، قوس نیم‌دایره و کمانی، ستون شبه دوریک، بام شیب‌دار و شیروانی	طرح مهندسان آلمانی، اجرا ملا اوستا معمار	۱۳۱۰ خورشیدی	ساختمان شهرداری ارومیه
با الهام از تخت جمشید و استفاده از معماری باستان‌گرایی و سبک ملی، معماری دوره هخامنشی	ه. هاینریش، اجرا استاد حسین معمار	۱۳۱۲-۱۵ خورشیدی	ساختمان بانک ملی مرکزی تهران

جدول شماره ۲: ویژگی‌ها و مشخصات بناهای حکومتی و دولتی معماری دوره پهلوی اول (منبع: نگارنده)

۴. معماری در دوره پهلوی دوم

در دوره پهلوی دوم، معماری مدرن به جریان غالب و تاثیرگذار معماری ایران تبدیل می‌شود. معماری مدرن شکل گرفته در این دوره عمدتاً از مجرای کارهای معماران و اندیشه‌های جریان‌ساز اروپا از جمله سبک بین‌الملل، مدرسه باهاوس کارها و اندیشه‌های لوکوربوزیه، فرانک لوید رایت، ریچارد نیوترا، آوار آلتو، جمیز استرلینگ و ... حمایت می‌شد و ماحصل آن صورت ایرانی معماری مدرن بود که با عنوان معماری "شبه مدرنیستی" نام‌گذاری گردید. جریانی موازی با جو غالب معماری مدرن ایران که عمدتاً از طریق تحصیل کرده‌های ایرانی چه در داخل و چه در خارج حمایت می‌شد، بین دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ خورشیدی شکل گرفت، که شدیداً تحت تاثیر جو جریان‌ات روشنفکری ایران در دهه‌های مذکور بود. معماری شکل گرفته در این جریان، تلفیقی از معماری سبک بین‌الملل و بوم‌گرایی بود. اکثر آثار این جریان را تحت تاثیر اندیشه‌ها و مباحث مطرح شده اروپای بعد از مدرن و مباحث مطرح شده در پست مدرن می‌دانند (بانی مسعود، ۱۳۸۸، ۲۴۳-۲۴۴).

۱.۴. رویکردهای معماری دوره پهلوی دوم

معماری دوره پهلوی دوم که به نام پیشگامان نسل دوم شناخته می‌شوند، در قلمرو یک مثلث فرهنگی قابل بیان هستند: تاثیر فرهنگ و تمدن غرب، میراث تاریخی ایران (با نقش پررنگ معماری قبل از اسلام) و برآمدن معماران از بطن این دو. اهمیت عامل نخست در این واقعیت نهفته که قابلیت‌های فلسفی، علمی، اقتصادی و نظامی غرب تاثیری قطعی بر شیوه زندگی و تفکر در ایران بر جای گذاشته است. عامل دوم از این نظر اهمیت دارد که سرچشمه اصلی هویت فرهنگی و فکری ایرانیان را تشکیل می‌دهد. عامل سوم به این دلیل تعیین کننده است که معماران، در مقام آفریننده و راویان فرهنگ، نقشی حیاتی در میانجی‌گری بین فرهنگ غربی و میراث فرهنگی ایران ایفا کرده‌اند. در دهه‌های ۴۰ و ۵۰ خورشیدی در ایران، دو رویکرد عمده برای معماران وجود داشت:

- رویکرد اول به شدت متأثر از معماری غرب بود که سعی در ایجاد بناهایی با کالبد نوین و استفاده از مصالح مدرن داشت.

- رویکرد دوم گرایش به بوم‌گرایی فرهنگی بود. معماران این رویکرد در جستجوی یافتن "معماری خودی" بودند (قبادیان، ۱۳۹۳، ۱۸۱-۱۸۶).

در حالت کلی می‌توان رویکردهای معماری دوره پهلوی دوم را به صورت زیر تقسیم بندی نمود:

۱.۱.۴ رویکرد معماری اسلامی و سنت‌گرایی

در دوره پهلوی دوم نیز گرایش به معماری سنتی با نگرش به معماری باستانی ایرانی هم‌چنان به قوت خود باقی بود. با این وجود این نوع معماری بیشتر در بناهای عمومی مذهبی و غیرمذهبی مشاهده می‌گردید. در حالت کلی این شیوه معماری در قالب بناهای جدید با عملکرد سنتی مانند بناهای مذهبی و هم‌چنین ساختمان‌هایی با عملکرد نوین به سبک سنت‌گرایی طراحی و اجرا شدند.

۲.۱.۴. رویکرد مدرن‌گرایی

از مهم‌ترین تحولاتی که در عصر پهلوی دوم انجام شد، تحول در برنامه عمرانی و شکل‌گیری واحدها و شهرک‌های مسکونی است. رشد سریع شهرنشینی، صنعتی شدن کشاورزی و احداث کارخانجات در اطراف شهرها و همچنین ارائه خدمات جدید در شهرها باعث جابه‌جایی جمعیت گردید و ساکنان عمدتاً کشاورز در روستاها به عنوان نیروی کار روزانه کارخانجات در شهرها شدند (قبادیان، ۱۳۸۲، ۲۵). سبک بین‌المللی در آن دوره رواجی تام داشت و فرم از کارکرد تبعیت می‌کرد و روزبه‌روز بر تعداد بناهایی که به زیبایی‌شناسی مهندسی وفادار بودند افزوده می‌شد. اما در همان زمان روند دیگری در کنار روند بالا ظهور می‌کرد که همانا به دست دادن تعبیری دوباره از میراث معماری ایران در سازه‌های مدرن بود، که معماران ایران تحصیل کرده داخل و خارج از کشور طراحی می‌کردند (مقتدر، ۱۳۸۲).

۳.۱.۴. رویکرد شبه مدرنیسم ایرانی

از سال ۱۳۵۰ خورشیدی به بعد که معماری مدرن سال‌های آخر خود را می‌گذراند و اصولاً در این معماری نیز یک جریان تاریخ‌گرا پدید آمده بود، چند معمار ایرانی نیز کوشیدند آثاری در پیوند با معماری گذشته ایران پدید آورند که کیفیت بالاتری از آثار مشابه به پیش داشت ولی این آثار نیز روح و اصول معماری ایران را به درستی درک نکرده بودند و به خصوص اینکه در یک مرحله تکاملی نسبت به معماری گذشته ایران قرار نداشتند. معماری این دوره با استفاده از تکنولوژی‌های مدرن ساخت و زیبایی‌شناسی مدرنیستی در صد برآمدند تا تعبیری دیگری از معماری سنتی ایران به دست دهند. در حالت کلی می‌توان گفت، معماری شبه مدرنیستی ایران، که از آن با نام "معماری خودی" یا "بوم‌گرا" و به تبع آن "تاریخ‌گرا" نیز یاد می‌شود، در صدد ارج نهادن به هویت اصیل و راستین خویش و آرزوی بازگشت به سنت فرهنگی آلوده نشده بومی بوده است. لازم به توضیح است که گرایش به تاریخ‌گرایی و بوم‌گرایی پست مدرنیته، نه از طریق مبانی و آموزه‌های نظری اندیشمندان پست مدرن، همچون رابرت ونتوری و چارلز جنکر صورت گرفت، بلکه از طریق پروژه‌ها و کارهای اجراشده معمارانی چون لوئی کان، آلوار آلتو، جیمز استرلینگ و مباحث مطرح شده حسن فتحی به وقوع پیوست (بانی مسعود، ۱۳۸۸؛ ۱۸۳-۱۷۸).

گرایش‌ها و سبک‌های معماری دوره پهلوی دوم در جدول شماره ۳ به شرح زیر دسته‌بندی می‌شود:

مفاهیم معماری اسلامی، گرایش به معماری تاریخ‌گرا و معماری دوره ساسانی	معماری اسلامی و سنت‌گرایی	دوره معماری پهلوی دوم
استفاده از مفاهیم معماری مدرن و سبک بین‌الملل	معماری مدرن	
گرایش به تاریخ‌گرایی و بوم‌گرایی در قالب معماری مدرن	معماری شبه مدرنیسم ایرانی	

جدول شماره ۳: گرایش‌ها و سبک‌های معماری دوره پهلوی دوم (منبع: نگارنده با الهام از کتاب معماری معاصر ایران)

۲.۴. بناهای دولتی و حکومتی دوره پهلوی دوم

جو غالب معماری ایران در دوره پهلوی اول، آبشخور سه جریان معماری بود: معماری اواخر قاجار، مدرنیسم و سبک نئوکلاسیک باستان‌گرا (سبک ملی). این جریان‌ها در دوره پهلوی دوم، به یک جریان غالب و تأثیرگذار معماری مدرن تبدیل می‌شود. معماری مدرن شکل گرفته در این دوره، عمدتاً از مجرای کارهای معماران و اندیشه‌های جریان‌ساز اروپا از جمله: سبک بین‌المللی، مدرسه باوهاؤس، کارهای لوکوربوزیه، فرانک لوید رایت، ریچارد نویترا، آلوار آلتو، جیمز استرلینگ و غیره حمایت می‌شد. و ماحصل آن صورت ایرانی معماری مدرن بود که با عنوان معماری «شبه‌مدرنیستی» نام‌گذاری گردید. جریانی موازی با جو غالب معماری مدرن ایران که عمدتاً از طریق معماران تحصیل کرده ایرانی چه در خارج از کشور و چه فارغ‌التحصیلان دانشگاه تهران حمایت می‌شد، بین دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ خورشیدی شکل گرفت،

که شدیداً تحت تأثیر جو جریانات روشنفکری ایران دهه‌های مذکور بود. این دوران، اوج گرمی بازار «بومی‌گرایی» و «تاریخ‌گرایی» در محافل علمی کشور بود و عمدتاً از دو عامل مهم حمایت می‌شد: عامل اول، محدودیت‌هایی که در زمینه فعالیت‌های سیاسی و آزادی بیان در ایران از اواسط دهه ۱۳۴۰ خورشیدی به بعد وجود داشت، سبب شده بود روشنفکرانی که رفتار و سیاست‌های نظام اقتدارگرا را بر نمی‌تابیدند، جویای راه‌ها و شیوه‌های غیرمستقیم برای مخالفت خود با حکومت باشند. عامل دوم اینکه موفقیت جنبش‌های جوامع جهان سوم در مقابله با قدرت‌های غربی، خود، انگیزه نیرومندی برای این گروه از روشنفکران در ادامه راه و اصرار بر گفت‌وگو با فرماندهان فراموش شده بود (نبوی، ۱۳۸۰: ۲۶۴). با توجه به طبقه‌بندی گرایش‌های معماری این دوره، می‌توان بناهایی را از هر دوره به شرح زیر عنوان کرد:

۱.۲.۴. بنای موزه آذربایجان در تبریز

اولین اقدامات برای تشکیل موزه آذربایجان در تبریز از سال ۱۳۳۵ خورشیدی آغاز شد. در تیرماه ۱۳۳۶، آندره گذار، معمار و باستان‌شناس شهیر فرانسوی و طراح موزه ایران باستان عهده‌دار طراحی آن شد. احداث ساختمان اصلی موزه چهار سال به طول انجامید و سرانجام در یازدهم مهرماه سال ۱۳۴۱، موزه آذربایجان در محل فعلی افتتاح و فعالیت خود را از سر گرفت. معمار ساختمان موزه آذربایجان، حاجی ابوالقاسم معمار بود. موزه آذربایجان بنایی سه طبقه با زیربنای ۳ هزار مترمربع است. نمای آجری بنا، وجود قوس‌های جناغی و فضای ایوان‌مانند در نمای جنوبی بنا، جزئیات عمودی و تکرار پنجره‌هایی با قوس جناغی در بین این جزئیات، همه حکایت از یک نگرش سنتی و استفاده از مفاهیم معماری اسلامی ایران با رویکرد نوین در طراحی این بنا دارد.

۲.۲.۴. ساختمان مرکزی بانک سپه در اصفهان

این بنا بین سال‌های ۱۳۳۸-۱۳۳۶ خورشیدی توسط معمار مدرن‌گرای ایرانی وارطان هوانسیان طراحی و ساخته شد. بنا به سبک مدرن در سه طبقه ساخته شده است. ترکیب احجام و مصالح به کار رفته در آن یادآور معماری مدرن آغازین، و تلفیق احجام، و استفاده کردن از فرم‌های خالص، ملهم از کارهای لوکوربوزیه است. از لحاظ به‌کارگیری و استفاده از مصالح، سازه ساختمان بتن‌آرمه و نمای ساختمان از سنگ می‌باشد. تمام پوشش داخلی بنا از سنگ بوده و تنها قسمت تزئینی آن، سقف گنبدی شکل است که با تزئینات کاشی‌کاری پوشانده شده است (بانی مسعود، ۱۳۸۸؛ ۲۲۴-۲۲۳).

۳.۲.۴. ساختمان مجلس سنا - شورای اسلامی

این بنا توسط حیدرقلی غیائی شاملو و تحت نظر محسن فروغی در سمت شمالی خیابان سپه در تهران طراحی شد. طرح مجلس مشتمل بر ساختمان تالار جلسات مجلس در سمت جنوبی و ساختمان اداری و کتابخانه به فاصله کمی، در شمال سایت می‌باشد. بنای اول به صورت یک مکعب برای ورودی و تالار ورودی در جلو و یک نیم استوانه در عقب آن قرار دارد. اگرچه ساختمان مجلس سنا، بنایی به سبک مدرن است، ولی در عین حال نشانه‌هایی از تاریخ‌گرایی و رویکرد به معماری

اسلامی ایران دارد. یک سقف کاذب معلق که طرح آن با الهام از سقف مسجد شیخ لطف‌الله و مسجد امام اصفهان انجام و بر بالای تالار جلسات آویزان شده است. همچنین نقوشی از تزئینات ایران باستان هم‌چون شیر بالدار و طرح‌های گیاهی ساسانی بر بدنه ساختمان نقش بسته است (Brumfield, 2004, 13).

۴. ساختمان مجلس سنا، تهران، دوره پهلوی دوم، سبک شبه مدرنیسم ایرانی (منبع: بانی مسعود، ۱۳۸۸)

با توجه به بررسی هر یک از بناهای فوق می‌توان در جدول شماره ۴ مشخصات کلی و ویژگی‌های معماری بناهای حکومتی و عمومی دوره پهلوی دوم را بیان کرد:

عنوان مقاله: گرایش‌ها و رویکردهای نظری معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره پهلوی اول و دوم

نام و محل بنا	تاریخ ساخت	نام معمار بنا	مشخصات و ویژگی‌های بنا
موزه آذربایجان تبریز	۱۳۳۷-۴۱ خورشیدی	آندره گدار، اسماعیل دیباج	متقارن، بدنه آجری، قوس‌های جناغی، پله عریض ورودی، بام شیبدار، استفاده از مفاهیم معماری اسلامی با رویکرد نوین سازه‌ای
ساختمان شعبه مرکزی بانک سپه اصفهان	۱۳۳۶-۳۸ خورشیدی	وارطان هوانسیان	نما سنگ پلاک، متقارن، پله در محور ورودی، حفاظ فلزی با خطوط مورب و منحنی، بام مسطح، استفاده از مفاهیم معماری مدرن
مجلس سنا- شورای اسلامی تهران	۱۳۲۸-۳۴ خورشیدی	حیدر غیائی، محسن فروغی، آندره بلاک	نمادهایی از معماری اسلامی و معماری ساسانی بر کالبد مدرن بنا، استفاده از سبک بین‌الملل در طراحی فرم بنا، کاربرد حداقلی تزئینات در نمای ساختمان

جدول شماره ۴: ویژگی‌ها و مشخصات بناهای حکومتی و دولتی معماری دوره پهلوی اول (منبع: نگارنده)

۵. نتایج

از بررسی و تحلیل عناصر و الگوهای تاریخ معماری ایران این نتیجه حاصل می‌شود که این عناصر و الگوها اگر چه هر یک در دوره معینی از تاریخ معماری خلق شده‌اند، لیکن با حضور ممتد در دوره‌های بعدی، تکامل و پالایش یافته، دارای هویتی مستقل از زمان شده‌اند و مفهوم عامی را از یک الگو یا یک عنصر معماری ارائه می‌دهند که شان تجریدی یافته و دارای تصویری ذهنی و حامل بار عاطفی است. البته پیشنهاد می‌شود که این مفاهیم و مضامین فرهنگی نباید به صورت مستقیم در معرض خلاقیت فضایی قرار گرفته و به اثر معماری تبدیل شوند، بلکه باید در یک روند خلاقیت فکری از یک مرحله تجریدی عبور کنند و به یک بیان یا ایده معمارانه بدل شوند.

بررسی معماری دوره پهلوی اول و دوم، این واقعیت را نشان می‌دهد که معماری معاصر ایران در این دوره تحت تاثیر مستقیم معماری مدرن قرار گرفته است. با توجه به سرعت بالای روند مدرنیزاسیون در ایران، انطباق و هماهنگی لازم بین معماری سنتی و معماری مدرن در این دوره تاریخی انجام نپذیرفت. در روند این تحولات اساسی در معماری ایران، مهم‌ترین تاثیر در بناهای دولتی و عمومی صورت پذیرفته است و علت آن اهمیت بالای این بناها در سطح کلان شهری بوده است. تاسیس نهادها و فضاهای جدید چون شهرداری‌ها، مدارس، دانشگاه‌ها، ایستگاه‌های راه‌آهن موجب استفاده از الگوهای غربی در ساخت این بناها گردید و در نتیجه فضاهای پدیدآمده از لحاظ ترکیب حجمی و برخی مفاهیم شکلی و هنری متفاوت با معماری سنتی ایران بوده و بازتاب‌کننده معماری غرب می‌باشند. این تاثیرپذیری در مناطق مختلف ایران تقریباً به صورت یکسان صورت گرفته است و بر خلاف خانه‌های مسکونی که تحت تاثیر مستقیم شرایط اقلیمی و هم‌چنین معماری کشورهای هم‌جوار بوده‌اند (برای مثال، خانه‌های مسکونی محدوده جغرافیایی شمال غربی ایران تحت تاثیر معماری روسیه و عثمانی بوده است)، در بناهای دولتی و حکومتی تاثیر مستقیم معماری حاکم بر حکومت مرکزی تاثیرگذار بوده و در مناطق مختلف کشور تقریباً به شکل و فرم مشابه طراحی شده است.

تأثیرات و ویژگی های مهم رویکردهای نظری و اجتماعی مربوطه بر معماری بناهای دولتی و عمومی در دوره موردنظر	رویکردهای نظری و اجتماعی تأثیرگذار بر معماری دوره مربوطه	نام دوره معماری
- بناهای متأثر از معماری اسلامی و سنتی ایران اغلب در غالب دو گونه مختلف ظهور یافت: گونه اول: بناهایی بودند که قبل از دوره پهلوی اول نیز دارای عملکرد یکسان یا مشابه بودند و در این دوره فقط با پیروی یا کپی برداری عینی از معماری اسلامی و سنتی ایران شکل گرفتند. گونه دوم: بناهایی با عملکرد نو بودند که از معماری غرب وارد معماری ایران شدند. در این بناها با تقلید یا استفاده از زمینه‌های معماری اسلامی و سنتی سعی در انطباق این عملکردهای نوین با معماری سنتی ایران شد. در این بناها پلان غالباً به صورت برون‌گرا بوده و بام ساختمان عمدتاً به صورت خرابای چوبی یا فلزی و شیروانی بود.	رویکرد معماری اسلامی و سنت‌گرایانه	معماری دوره پهلوی اول
- این شیوه معماری با پیشرفت علم باستان‌شناسی رونق گرفت. معماران این سبک سعی در برقراری ارتباط با معماری ایران باستان بویژه معماری دوره‌های هخامنشی و ساسانی داشتند و بناهای این سبک اغلب با تقلید بدون قید و شرط از بناهای دوران باستان بویژه تخت جمشید چه در تزئینات بنا چه در فضاهای داخلی شکل گرفت. از ویژگی‌های معماری این بناها می‌توان به پلان و نمای متقارن، ایوان‌های وسیع و ستون‌های مرتفع، تزئینات دوره هخامنشی و ساسانی، استفاده از کنگره‌های سرتاسری بر لبه بام، تلفیق عناصر معماری نئوکلاسیک با معماری ایرانی اشاره کرد.	رویکرد معماری باستان‌گرایی ایرانی (سبک ملی)	

- با نفوذ معماری غرب در این دوره، بناهای دولتی و حکومتی متأثر از معماری مدرن در دو شیوه مختلف طراحی شدند: گونه اول: با بیان اکسپرسیونیستی که متأثر از معماری نئو کلاسیک و اکسپرسیونیستی و نئوگوتیک آلمان بود طراحی شد. در اغلب این بناها با تأکید بر محور تقارن و تجمیع عناصر اصلی در مرکز بنا، یک نوع تقارن شدید با شکوه و عظمت زیاد بوجود می‌آمد. ویژگی‌های کلی این بناها عبارتند از: پلان و نمای متقارن، سه وجهی بودن نما و پلان، تأکید بر تقسیم بندی و خطوط عمودی در نما، ارتفاع زیاد فضاهای داخلی، بام شیبدار با پوشش شیروانی. (برای مثال ساختمان دادگستری تهران و ساختمان شهرداری تبریز) گونه دوم: با بهره‌گیری از معماری غربی به ویژه سبک آرت دکو و سبک مدرن، با استفاده از فرم‌های دکوراتیو و تزئینات زیاد و خطوط منحنی و عدم استفاده از تقارن، سعی در ایجاد سبکی متفاوت در معماری ایران داشتند. ویژگی‌های این نوع بناها عبارتند از: فرم‌ها و ترکیبات حجمی زیاد، برج‌های مرتفع به صورت پلکانی، تزئینات جدید با اشکال صنعتی فلزی، نمای سنگی، آجری و سیمانی و بام مسطح یا شیبدار.	رویکرد معماری مدرن

با توجه به مطالب ذکر شده می‌توان سیر تحول جریان‌های نظری و فکری بناهای دولتی و عمومی معماری دوره پهلوی اول و دوم را در جدول شماره ۵ و ۶ بصورت خلاصه طبقه بندی نمود:

نام دوره معماری	رویکردهای نظری و اجتماعی تاثیرگذار بر معماری دوره مربوطه	تاثیرات و ویژگی های مهم رویکردهای نظری و اجتماعی مربوطه بر معماری بناهای دولتی و عمومی در دوره موردنظر
معماری دوره پهلوی دوم	رویکرد معماری اسلامی و سنت‌گرایانه	- با ورود تکنولوژی و تجهیزات مدرن و حذف کارکردهای قدیمی و سنتی، معماری با رویکرد اسلامی و سنتی در این دوره با عملکردهای جدید و مصالح نوین و روش اجرای مدرن درهم آمیخت. در حالت کلی می‌توان ویژگی‌های این رویکرد را به‌صورت زیر عنوان کرد: - نماها و نمادهای غالب بنا به تبعیت از معماری دوره اسلامی طراحی شد - پلان‌ها به‌صورت برون‌گرا و با عملکردهای نوین طراحی شد - از مصالح سنتی مانند آجر در نما و از مصالح مدرن در ساختار اصلی بنا استفاده شد - استفاده از تزئینات اسلامی و کاشی‌های لعابدار و نقوش اسلامی در نمای ساختمان انجام گرفت
	رویکرد مدرن‌گرایی	- با رشد سریع شهرنشینی و صنعتی شدن و رشد روزافزون جمعیت در این دوره، در عرصه طراحی ساختمان‌های دولتی و حکومتی بیشتر سبک بین‌الملل غربی رواج یافت و بیشتر بناهای این دوره به این سبک طراحی شدند. در حالت کلی ویژگی‌های این بناها عبارتند از: - اسکلت اصلی بنا از جنس بتنی یا فلزی بود - پوشش نما بیشتر از سنگ پلاک و بتن نمایان اجرا می‌شد - پنجره‌های وسیع، غالباً کشیده و افقی استفاده می‌شد - از مصالح و فن‌آوری‌های نوین در اجرا استفاده می‌گردید
	رویکرد شبه مدرنیسم ایرانی	- این رویکرد معماری بیشتر از دهه ۵۰ شمسی ظهور یافت. در این دوره برخی از معماران سعی داشتند با پیوند معماری سنتی ایران با معماری مدرن آثار متفاوتی طراحی کنند. این معماران با بهره‌گیری از عناصر و تزئینات معماری سنتی ایران و تلفیق آن با مصالح و عناصر معماری مدرن سعی در ایجاد یک رابطه منطقی بین این دو سبک متفاوت معماری داشتند. این معماری با نام معماری بوم‌گرا شهرت یافت و به نوعی ادامه دهنده گرایش باستان‌گرایانه دوره پهلوی اول بود که سعی داشت با تلفیق آن با معماری مدرن بناهای جدیدی خلق کند. در حالت کلی ویژگی‌های این بناها عبارتند از: - طرح کلی بنا با خصوصیات معماری مدرن و تلفیق آن با ویژگی‌های فرهنگی ایرانی اجرا می‌شد - در طراحی کالبدی بنا از تلفیق سبک مدرن با رویکردهای معماری سنتی و اسلامی استفاده می‌شد - از تزئینات و نمادهای معماری اسلامی و پیش از اسلام بکار گرفته می‌شد - از مصالح و فن‌آوری‌های مدرن در بناها استفاده می‌گردید.

جدول شماره ۶۵: سیر تحول جریان‌های نظری و فکری بناهای دولتی و حکومتی معماری دوره پهلوی اول و دوم (منبع: نگارنده)

۶. منابع

- بانی مسعود، امیر، (۱۳۸۸)، معماری معاصر ایران (در تکاپوی بین سنت و مدرنیته)، نشر هنری معماری قرن، تهران.
- قبادیان، وحید، (۱۳۹۳)، سبک شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران، نشر علم هنر، تهران.
- کیانی، مصطفی، (۱۳۸۳)، معماری دوره پهلوی اول: دگرگونی اندیشه‌ها، پیدایش و شکل‌گیری معماری دوره بیست ساله معاصر ایران ۱۳۲۰-۱۳۹۹ شمسی، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، تهران.
- رجبی، پرویز، (۱۳۵۵)، معماری ایران در عصر پهلوی، مرکز تحقیقات ایران‌شناسی دانشگاه ملی ایران، چاپ نقش جهان، تهران.

عنوان مقاله: گرایش‌ها و رویکردهای نظری معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره پهلوی اول و دوم

- سلطانزاده، حسین، (۱۳۷۶)، تبریز خشتی استوار در معماری ایران، دفتر پژوهش های فرهنگی.
- سلطانزاده، حسین، (۱۳۸۱)، برخی از عوامل موثر در گسست و شکست در معماری ایران، مجله معماری و فرهنگ، شماره ۱۲، تهران.
- سلطانزاده، حسین، (۱۳۸۵)، بازتاب سنت در معماری ایران، مجله معماری و شهرسازی، شماره ۸۴، تهران.
- کیانی، مصطفی، (۱۳۸۲)، معماری معاصر ایران و مکتب مدرن، مجله معماری و فرهنگ، شماره ۱۵ و ۱۶، تهران.
- آیوازیان، سیمون، (۱۳۷۶)، حفظ ارزش های سنتی در معماری معاصر ایران، مجله هنرهای زیبا، تهران.
- فلامکی، منصور، (۱۳۸۳)، شکل گیری معماری در تجارب ایران و غرب، نشر فضا، تهران.
- پیرنیا، محمدکریم، (۱۳۸۳)، سبک شناسی معماری ایران، ویراسته معماریان، غلامحسین، نشر معمار، تهران.
- اعتصام، ایرج، (۱۳۷۴)، بررسی تطبیقی معماری و شهرسازی معاصر ایران و اروپا، میراث فرهنگی، تهران.
- مختاری طالقانی، (۱۳۸۸)، تلفیق مدرنیسم و معماری ایرانی، تهران.
- احمدی، بابک، (۱۳۷۳)، مدرنیته و اندیشه نقادی، نشر مرکز، تهران.
- میرمیران، سیدهدادی، (۱۳۸۵)، رویکرد جدید در معماری معاصر ایران، فصلنامه معماری و شهرسازی، شماره ۷۲ و ۷۳، تهران.
- سرداری نیا، صمد، (۱۳۸۱)، تبریز شهر اولین ها، کانون فرهنگ و هنر آذربایجان، تبریز.
- جوادی، شفیق، (۱۳۵۰)، تبریز و پیرامون تبریز، بنیاد فرهنگی رضا پهلوی آذربایجان خاوری.
- فوران، جان، (۱۳۷۸)، مقاومت شکننده (تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سالهای پس از انقلاب اسلامی)، ترجمه: احمد تدین، تهران، موسسه خدمات فرهنگی رسا.
- فرمانفرمائیان، عبدالعزیز، (۱۳۸۳)، تحول معماری ایران در سالهای ۱۳۵۷-۱۳۲۰ (۱۹۷۸-۱۹۶۰م)، معمار ۲۵، تهران.
- Brumfield , William Craft , (2004), A History of Russian Architecture, niversity of Washington Press,USA.
- Heard Hamilton, George, (1992), The Art and Architecture of Russia: Third Edition (The Yale University Press Pelican History of Art Series), Yale University Press, USA.
- Babaie, Sussan, (2015), Persian Kingship and Architecture: Strategies of Power in Iran from the Achaemenids to the Pahlavis, I.B.Tauris.

The Trends and Theoretical Approaches of Public and Government Buildings' Architecture on the First and Second Pahlavi era

Abstract

Architecture in every school and in every geographic region, reflects its own characteristics as a cultural and social phenomenon. The architecture never has been separated from the historical, economic, social, culture and customs of the society in different and always evolution in society, has also an important impact on architecture. The architecture in the first and second Pahlavi era, was along with the great developments in the field of western architecture besides it was influenced by the ideas and theoretical attitudes of western and neighboring countries. Understanding these trends and approaches, would help comprehensive understanding of the architecture of this period and plays an important role on explanation of the effective elements place in the Iranian contemporary architecture. Due to the extensive studies that have been done in this regard in Tehran, it is needed to recognize architectural trends and approaches in different parts of the country. The architectural survey of the North West, given that the area in addition to the being under influence of western architecture, has received profound effects from the architecture of the neighboring countries, could be handy in full understanding of contemporary architecture, especially during the first and second Pahlavi era. The main question in this case study is that what can be the architectural trends and theoretical approaches in the design of public and government buildings within the first and second Pahlavi in the north west of Iran. To answer this, the historical-analytical and descriptive-analytical methods should be used to reach to the desired results which seem to be effects of neighboring countries architecture on the region's architecture.

Key words: Iranian contemporary architecture, Government buildings, western architecture, the first and second Pahlavi era.

Research Aims:

- 1- Understanding the factors Influencing the architectural tendencies and approaches of public and government buildings of the first and second periods
- 2-Identifying architectural styles, decorations and approaches of public and governmental buildings of the first and second periods

Research questions:

1. What are the factors influencing the trends and approaches of the architecture of governmental and public buildings in the first and second period?
- 2- What are the characteristics of the features, decorations and architectural approaches applied on the public and governmental buildings of the first and second period?